

رونق صنایع دستی، راهکاری جهت توسعه اقتصادی (مطالعه موردی: استان اصفهان)

سمانه نگارچی^۱

دانشجوی دکترا دانشگاه شهید باهنر کرمان

negarchi@gmail.com

ابراهیم جاودان

دانشجوی دکترا دانشگاه تبریز

ebrahimjavdan@gmail.com

محمد رضا زارع مهرجردی

دانشیار دانشگاه شهید باهنر کرمان

zare@mail.uk.ac.ir

چکیده

صنایع دستی ایران در زمره با ارزش ترین هنرهای کاربردی جامعه مطرح گردیده و نه تنها از جنبه های فرهنگی بلکه از جهات اقتصادی نیز احترام و توجه جهانیان را به خود جلب کرده است. با توجه به اینکه استان اصفهان در صنعت صنایع دستی ایران از اهمیت و ظرفیت بالایی در تولید اینگونه محصولات برخوردار بوده است، بنابراین بررسی این استان در جهت دستیابی به شناخت بهتر و دقیقتر این صنعت کمک شایانی به برنامه ریزان و مسنولان کشور در اتخاذ تصمیمات مناسب و کارا خواهد داشت. بنابراین با در نظر گرفتن جایگاه صنایع دستی و اهمیت آن در کشور و بویژه در استان اصفهان، در این مطالعه سعی شده است تا با استفاده از روش کمی، اسنادی و مطالعات کتابخانه ای به بررسی نقش صنایع دستی در فرآیند توسعه ملی و اقتصادی کشور و بویژه استان اصفهان پرداخته شود. نتایج این مطالعه حاکی از این است که صنعت صنایع دستی در ابعاد اقتصادی بخصوص در سه بخش تولید ملی، اشتغالزایی و صادرات نقش مهمی در فرآیند توسعه ملی ایفا می کند.

کلید واژه: صنایع دستی، تولید ملی، اشتغال، صادرات، استان اصفهان.

---

^۱. نویسنده مسئول. (عضو انجمن پژوهشگران جوان دانشگاه شهید باهنر کرمان)

۱- مقدمه

تمدن غنی چندین هزار ساله ایران در برابر تمدن های نه چندان دور اروپایی و آمریکایی، هر گردشگری را متحیر می سازد و او را ترغیب می کند تا تکه ای از این سرزمین کهن را به عنوان خلاصه ای از تاریخ ایران زمین، داشته باشد. این تکه ارزشمند همان صنایع دستی ایران است که روح و عشق انسان شرقی در آن پیوند خورده است. صنایع دستی به گروهی از هنر-صنعت اطلاق می شود که با استفاده از مواد اولیه بومی و انجام تمامی یا قسمتی از تولید توسط دست و ابزار دستی موجب تهیه و ساخت محصولاتی می شود که نشان دهنده ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر بوده و به نحوی متجلی فرهنگ و احساسات سازنده آن است و همین عامل وجه تمایز اصلی این گونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی است. در واقع صنایع دستی ایران، سفیران فرهنگی ما در کشورهای مختلف هستند؛ به همین دلیل بر مدیریت صحیح این هنر و توان بالقوه آن تاکید می شود (۱). هنر صنایع دستی در ایران از هزاران سال پیش آغاز شده و در دوره های مختلف تاریخی با فراز و نشیب های بسیاری همراه بوده اما هیچگاه به کلی از بین نرفته است. تنوع صنایع دستی ایران به ۱۵۰ رشته می رسد اما جهانیان تنها با تعداد معدودی از این صنایع آشنا هستند. پس معرفی صنایع دستی ایران می تواند تاثیر زیادی در صنعت گردشگری و اقتصاد کشور داشته باشد. از جمله قابلیت های مثبت و تاثیر گذار صنایع دستی کشور کاربر بودن و ارزش افزوده بسیار بالا، نیاز به سرمایه اندک برای ایجاد و بهره برداری، تأمین قسمت عمده ای مواد اولیه مصرفی از منابع داخلی، عدم نیاز به کارشناس و متخصص خارجی و سازگاری و استفاده از مهارت های بومی، عدم آثار مخرب زیست محیطی، قدرت اشتغالزایی با سرمایه اندک، برخورداری از ابزار کار ساده، بازار ساده فروش محصولات، قابلیت و توانایی ایجاد درآمد مکمل، بالا رفتن درآمد کشور از طریق جذب گردشگر و ارتقای صنعت توریسم می باشد.

با توجه به نقش و اهمیت صنایع دستی در توسعه اقتصادی کشور، تاکنون مطالعات متعددی در این زمینه انجام گرفته است. پریشان و همکاران (۱۳۹۱) به بررسی صنایع دستی و نقش آن در فرآیند توسعه ملی با تاکید بر توسعه اقتصادی به روش اسنادی و مطالعه کتابخانه ای پرداخته اند. نتایج حاکی از این است که صنایع دستی در ابعاد اقتصادی همچون اشتغال زایی، ارزش آوری و توسعه صادرات، توسعه و رونق توریسم و ابعاد اجتماعی همچون تعادل بخش اجتماعی و ... نقش و اهمیت مهمی در فرآیند توسعه ملی بازی می کند (۲). خراسانی زاده و مهرابی (۱۳۹۱) در مقاله ای به بررسی نقش صنایع دستی اصفهان در توسعه اقتصادی گردشگری ایران پرداخته اند. نتایج حاصل از تحقیق نشان داده است که بیشترین صادرات در ایران صادرات صنایع دستی است و می توان با برنامه ریزی و توجه مدیران باعث افزایش درآمد و افزایش توریسم به شهر اصفهان شد (۳). اذانی و مومن زاده (۱۳۹۰)، در مطالعه ای به بررسی توسعه فناوری اطلاعات و گردشگری هوشمند با تاکید بر صنایع دستی شهر اصفهان پرداخته اند. روش پژوهش بر اساس هدف کاربردی و براساس ماهیت، توصیفی-موردی و تحلیلی است. از نتایج پژوهش می توان عنوان کرد که گسترش فناوری اطلاعات در آینده نزدیک این علم را به یکی از مهمترین ابزارهای صنعت گردشگری تبدیل خواهد کرد که از عمده ترین آن صنعت توریسم و گردشگری الکترونیکی و آموزش الکترونیکی گردشگران را نام برد (۴). آراسته و همکاران (۱۳۸۸) در مطالعه ای به بررسی نقش گردشگری مجازی در صادرات صنایع دستی ایران پرداخته اند. بر اساس این مطالعه، به منظور ارتقای صادرات صنایع دستی توجه بیشتری به گردشگری مجازی و زیرساخت های مورد نیاز فروش الکترونیکی به ویژه پرداخت الکترونیکی لازم است. همچنین بسترهای حمایتی و مدیریتی دولتی در تحقق این امر الزامی است (۵).

مروری بر مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که صنایع دستی یکی از قطب‌های مهم اقتصادی کشور محسوب شده و یکی از راهکارهای اساسی ما در زمینه تولید ملی و رفع مشکلات اقتصادی ایران خواهد بود. لذا برنامه ریزی و سیاست‌گذاری درست در این صنعت از اهمیت بالایی برخوردار است و این امر در صورتی امکان پذیر است که شناخت درستی از وضعیت جاری این صنعت وجود داشته باشد. صنعت صنایع دستی از جمله صنایع سنتی و فرهنگی ایران است که در اکثر استانهای کشور از دیر باز وجود داشته است. صنایع دستی اصفهان در طول قرن‌های متمادی به عنوان نماینده هنر اصیل قوم ایرانی در جهان معرفی شده است. از این رو اگر اصفهان را مهد صنایع دستی ایران بنامیم سخنی به گزاف نگفته ایم. چرا که ویژگی‌های فکری و روانی صنعتگر اصفهانی مانند ذوق، هنر، پشتکار و قناعت موجب شده است تا فرآورده‌های دست ساز اصفهان نه تنها در کشورمان خریداران فراوان داشته باشد بلکه مسافران و گردشگران و علاقمندان خارجی نیز طالب دست ساخته‌های اصفهان با ویژگی‌های خاص آن باشند. تاکنون ۱۰۲ اثر از استان اصفهان نشان بین‌المللی مرغوبیت صنایع دستی دریافت کرده‌اند. فرآورده‌های دست ساز اصفهان عبارتند از: خاتم - مینا - مینیاتور - نقاشی روی صدف - نمدمالی - خراطی - قالی بافی - گلیم بافی - زری و مخمل بافی - ملیله و نقره سازی - چشمه دوزی - قلمکار - قلمزنی روی مس و برنج - ورشو سازی - کاشی سازی و ... با توجه به اینکه استان اصفهان در صنعت صنایع دستی از اهمیت و ظرفیت بالایی در تولید اینگونه محصولات برخوردار بوده است، بنابراین بررسی این استان در جهت دستیابی به شناخت بهتر و دقیقتر این صنعت کمک شایانی به برنامه‌ریزان و مسئولان کشور در اتخاذ تصمیمات مناسب و کارا خواهد داشت. لذا در این مطالعه به بررسی دقیق تر نقش صنایع دستی در اقتصاد ایران و بررسی موردی استان اصفهان، بویژه در سه بخش تولید ملی، صادرات و اشتغال پرداخته شده است. چرا که هدفهای اصلی دولت در بخش اقتصاد، افزایش تولید و درآمد ملی، رشد اقتصادی، رسیدن به اشتغال کامل و کاهش نرخ بیکاری، ثبات قیمتها، توسعه صادرات و افزایش درآمدهای ارزی است و تولیدات صنایع دستی می‌تواند تاثیر قابل توجهی در نیل به این اهداف داشته باشد.

۱- مواد و روشها

در این تحقیق در پی بررسی تحلیل اقتصادی صنایع دستی استان اصفهان و تأثیر آن بر بخشهای تولید ملی، توسعه صادرات و اشتغال استان هستیم. جهت گردآوری اطلاعات، آمار و سوابق و یافته‌های پژوهشی در زمینه موضوع تحقیق از کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و اسناد، سالنامه‌های آماری استان، مقالات، ارتباطات اداری سازمانی، آمار و اطلاعات معاونت صنایع دستی استان اصفهان و اداره گمرک استان اصفهان و استفاده از سایتهای اینترنتی و کتابخانه‌های دیجیتالی و بررسی مصاحبه‌ها و نظرات دست‌اندرکاران و مسئولان ذیربط و نظرات صنعتگران شاغل در این بخش استفاده شده است. روش تحقیق توصیفی، کمی و کاربردی است و در نهایت ارائه راهکارها و الگوهای کارکردی در موضوع تحقیق، از روشها و اهداف اصلی تحقیق است. در این پژوهش همچنین مشکلات و موانع توسعه صنایع دستی کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد و در ادامه راهکارها و پیشنهادهایی برای توسعه و ارتقاء جایگاه و تقویت بازار صنایع دستی ارائه می‌گردد. داده‌های بکار رفته در این پژوهش شامل موارد زیر است:

- آمار صدور مجوزها برای تولید صنایع دستی در استان اصفهان.
- آمار اشتغال ایجاد شده در این استان در صنایع دستی.

- آمار صادرات غیر نفتی استان اصفهان.
- آمار صادرات صنایع دستی استان.
- آمار میزان اعتبارات مصوب و تخصیص یافته بخش صنایع دستی استان.
- آمار تعداد هنر آموخته و آموزش دیده در این بخش در استان اصفهان.
- آمار تعداد نمایشگاههای شرکت شده از سوی هنرمندان استان اصفهان.

۲- بحث و نتیجه

کشورها در حال اعمال تلاشهای سازگار برای توسعه صنایع دستی خود به سوی صناعی با ارزش افزوده اقتصادی و صنایع منحصر به فرد به لحاظ فرهنگی می‌باشند. صنایع دستی از جنبه‌های مختلفی سبب رشد اقتصادی یک کشور می‌شود، که از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۳-۱ نقش صنایع دستی در تولید ملی

امروزه در بین کشورهای مختلف جهان تلاش برای ازدیاد درآمد سرانه به صورت رقابتی پایان ناپذیر درآمده است و چنین به نظر می‌رسد که اگر کشورهای جهان سوم حتی بتوانند فاصله و شکاف کنونی که بین آنها و ممالک پیشرفته‌ی صنعتی وجود دارد را حفظ کنند، در برنامه‌های خود توفیق حاصل کرده‌اند. کشورهای در حال توسعه با مشکلات زیادی همانند رشد بی‌رویه جمعیت، وجود انواع مختلف بیکاری و در نتیجه پایین بودن سطح درآمد گروه زیادی از مردم، کمبود سرمایه داخلی و نبود منابع مالی کافی برای اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی جهت فراهم آوردن امکان بهره‌برداری بهینه از منابع انسانی، طبیعی و... کشور روبرو هستند از این رو تردیدی نیست هر عاملی که به افزایش درآمد سرانه‌ی کشورهای در حال توسعه کمک کند در خور اهمیت و توجه است. از آنجایی که تولید صنایع دستی اساساً متکی به صنایع داخلی است، از این رو بیش از ۹۰ درصد ارزش داده‌ها در این رشته که به طور عمده شامل نیروی کار، مواد اولیه‌ی مصرفی و ابزار و وسایل کار است، در داخل کشور قابل فراهم شدن و حمایت است و به طبع هرگونه افزایش در میزان تولید و فروش فرآورده‌های دستی اثر مستقیمی در ازدیاد تولید ناخالص ملی دارد (۶). رشته‌های گوناگون صنایع دستی و روستایی بصورت مصرف کننده مواد اولیه، محصولات نیمه ساخته و حتی بعضی کالاهای ساخته شده ماشینی می‌باشد. برای مثال تولید و عرضه موادی نظیر پشم، پنبه، ابریشم طبیعی، انواع چوب، پوست، استخوان، سنگ معدنی، خاک رس و ... در مراکز تولید فرآورده‌های دستی بستگی زیادی به وجود تقاضا از طرف صنعتگران محلی دارد. بنابراین فروش محصولات دستی نه تنها موجب افزایش درآمد صنعتگران بلکه توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی نظیر کشاورزی، دامداری و استخراج معدن خواهد بود. در مورد محصولات نیمه ساخته همانند انواع نخ، الیاف مختلف، اقسام مفتول و ورق مس و برنج، نیز صنایع دستی عامل عمده‌ای در بالا بردن سطح تقاضا و رونق بیشتر و در نتیجه موجب توسعه صنایع جدید کارخانه‌ای نیز باشد. همچنین به دلیل عدم انعطاف عرضه و در نتیجه افزایش بهای بعضی از مواد و تدریجاً استفاده از مواد جانشین به صورت مصنوعی از جمله ابریشم و پشم مصنوعی، وابستگی و ارتباط صنایع دستی با صنایع ماشینی افزایش یافته است. (۲)

جدول ۱ بیان کننده تعداد مجوزهای صادرشده در بخش صنایع دستی استان اصفهان است. این جدول شامل دو قسمت پروانه تولید کارگاهی و کارت شناسایی برای تولید کنندگان فردی و پروانه تولید کارگاهی درمورد کارگاهها با در اختیار داشتن ۲ تا ۵ نفر کارگر در هر واحد مطرح شده است. بیشترین مجوز کارت شناسایی در سال ۸۴ صادر شده است. صدور این مجوزها در چند سال اخیر از رشد بالایی برخوردار بوده است که حاکی از استقبال افراد از مشاغل فردی و خانگی بخش صنایع دستی می باشد. همچنین بیشترین مجوز کارگاهها مربوط به سال ۸۵ بوده و صدور این نوع مجوز در سالهای مختلف نوسان زیادی داشته است. در مجموع طی سالهای ۸۴ تا ۹۱، ۲۶۵۰۸ کارگاه تولیدی در این بخش مشغول به فعالیت شده اند. همچنین در این بازه زمانی ۶۳۵۸ تولید کننده فردی و خانگی به تولید صنایع دستی روی آورده اند. این آمارها نشان می دهد که تولید صنایع دستی در استان اصفهان مورد توجه سرمایه گذاران و کار آفرینان و تولید کنندگان در این استان بوده است.

جدول ۱- تعداد مجوزهای صادر شده معاونت صنایع دستی استان اصفهان (۷)

سال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱
پروانه تولید کارگاهی	۷۸۳	۹۲۵	۶۲۱	۷۳۵	۸۰۲	۸۵۴	۸۵۶	۷۸۲
کارت شناسایی	۱۰۰۳۶	۲۱۱۱	۵۹۴	۸۰۶	۱۳۴۲	۱۶۲۱	۳۸۹۶	۶۱۰۲

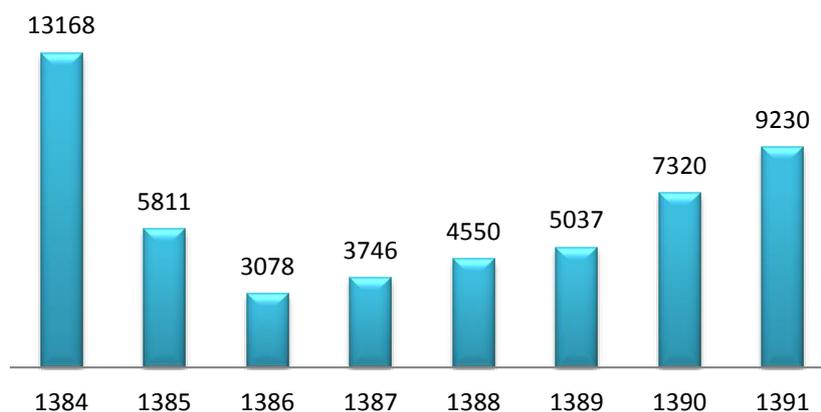
۳-۲ صنایع دستی و اشتغالزایی

اشتغال زایی یکی از مشکلات فراروی هر جامعه است و از آنجا که بی کاری معضلات عظیم اقتصادی و اجتماعی به همراه دارد، لذا توجه به رفع این مشکل در راس برنامه های اقتصادی دولت ها قرار دارد. آنچه در این راستا مهم است اولویت بخشیدن برنامه های حمایتی دولت ها برای جهت دهی به آن دسته از فعالیت های اقتصادی و اجتماعی است که نیل به این هدف را در کوتاه ترین زمان و کمترین هزینه میسر سازد.

با توجه به کاهش منابع درآمد ملی ایران، که اساساً متکی به درآمد حاصل از صدور نفت بوده، و شدت یافتن آهنگ رشد جمعیت که تعداد متقاضیان در بازار کار را هر ساله به طور روز افزونی در این کشور افزایش می دهد، در حال حاضر اولویتها ایجاد می کند، صرف نظر از طرحهای زیربنایی و اساسی کشور، در زمینه تولید روی طرحها و پروژه های کاربری یا کارطلب بیشتر تکیه داشته باشیم تا طرحهایی که عمدتاً سرمایه بر و به ویژه ارز بر می باشند. در این راستا صنایع دستی با توجه به ویژگیهایی که دارد شاید بیش از هر فعالیت تولیدی دیگری با شرایط موجود مطابقت داشته باشد.

صنایع دستی با اشتغال در خارج از فصل برای اعضای جوامع کشاورزی این امکان را فراهم می کند تا درآمد خود را تکمیل کنند. مهمتر این که، این صنایع اشتغال و فرصتهای درآمدی مورد نیاز زیادی را برای افرادی که به طور سنتی از اقتصاد محلی محرومند، مانند زنان، اعضای اقلیتهای قومی، جوانان، کارگران غیر ماهر، افراد معلول و سالمند، فراهم می کنند (۸). توسعه بخش صنایع دستی همچنین می تواند به کاهش مهاجرت روستاییان به شهرها کمک کند که بسیاری از کشورها را با ازدحام بیش از حد در شهرها و ناتوانی برای ایجاد فرصتهای شغلی و افت ناشی از آن برای اقتصاد روستایی، به ستوه آورده است (۹). اما در شهرها صنعتگران زیادی در این حرفه مشغول هستند و با سرمایه گذاری اندک در مجموع از درآمد خوبی برخوردارند. پس صنایع دستی، کار بیکاری نیست و نباید صرفاً از دید به کارگماری عده ای بیکار به آن توجه شود.

نمودار زیر تعداد اشتغال ایجاد شده در بخش صنایع دستی استان اصفهان را نشان می دهد. بیشترین تعداد مربوط به سال ۱۳۸۴ و کمترین مربوط به سال ۱۳۸۶ است. از سال ۸۶ تا ۹۱ شاهد رشد خوبی در ایجاد اشتغال در این بخش بوده ایم. این روند نشان از توجه سرمایه گذاران به تولید صنایع دستی و ایجاد فرصت های شغلی در این بخش بوده است. در مجموع فرصت های شغلی ایجاد شده در این بخش در استان اصفهان طی سال ۸۴-۹۱، ۵۱۹۴۰ نفر بوده است و سهمی در حدود ۲۸٪ از کل اشتغال استان اصفهان تا سال ۹۱ را در بر می گیرد که رقم قابل توجهی می باشد.

نمودار ۱- تعداد فرصت شغلی ایجاد شده در بخش صنایع دستی استان اصفهان (۷)

در مقوله کارآفرینی و ایجاد شغل در این بخش، بایستی فرد آشنا و متخصص با فن تولید حضور داشته باشند تا بتواند خط مشی و سیاست اجرائی را از بطن و متن موضوع استخراج کرده و به آن قابلیت اجرایی بدهد. بدین منظور آموزش در رشته های مناسب صنایع دستی به افراد علاقه مند، به منظور تربیت افراد ماهر و متخصص، از جمله راهکارهای اساسی در دسترس می باشد که می تواند نقش اساسی در توسعه اشتغال و کسب و کار برای جمعیت جویای کار باشد. در این خصوص بایستی آموزش تمامی مشاغل صنایع دستی را (با تقسیمات کار و پاره کارهای موجود) وحدت بخشید و سطح تراز (استاندارد) مطلوبی برای یکایک این حرف منظور کرد. بی تردید وجود ضوابط خاص قانونی و حتی مالی در باره ی آموزش و اشتغال از طریق صنایع دستی ما را در رسیدن به هدف، یاری خواهد کرد. (۲)

در برنامه ریزی های انجام شده در بخش صنایع دستی استان اصفهان، آموزش شاغلان در این بخش از اهمیت ویژه ای برخوردار است. جدول ۲ تعداد افراد آموزش دیده در این بخش طی دوره زمانی ۸۷-۹۱ را نشان می دهد. البته باید در نظر داشت که برگزاری دوره های آموزشی متناسب با اعتبارات در نظر گرفته شده برای این سازمان بوده است. در جدول ۳ میزان اعتبارات مصوب و تخصیص یافته سازمان صنایع دستی استان بیان شده است. بررسی میزان اعتبارات در سالهای مختلف حاکی از کاهش چشمگیر میزان اعتبارات تخصیص یافته در سال ۹۱ به حدود ۲۵٪ نسبت به سالهای ماقبل و طبعاً کاهش تعداد هنرآموخته و آموزش دیده در این سال به حدود نصف، نسبت به تعداد افراد آموزش دیده در سالهای قبل بوده است.

جدول ۲- تعداد افراد آموزش دیده در بخش صنایع دستی استان اصفهان (۷)

سال	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱
هنر آموخته	3502	3827	3830	3217	1863

جدول ۳- اعتبارات بخش صنایع دستی استان اصفهان (میلیون ریال) (۷)

سال	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱
اعتبار مصوب	۳۷۰۰	۴۸۰۰	۵۶۰۰	۴۷۰۰	۶۰۰۰	۷۰۰۰	۶۰۰۰
اعتبار تخصیص	%۱۰۰	%۱۰۰	%۱۰۰	%۹۰	%۹۰	%۹۰	%۲۵

۳-۳ نقش صنایع دستی در توسعه صادرات

صادرات غیر نفتی که صنایع دستی یکی از مهم ترین آنها محسوب می گردد یکی از مباحث مهم اقتصادی در کشورهای دارای نفت، و به طور کلی بحثی است که در آن در مورد تنوع و گسترش صادرات در مقابل صادرات تک محصولی سخن به میان می آید. بنابراین، اتخاذ سیاستهایی جهت تنوع بخشی و گسترش صادرات غیرنفتی با از میان برداشتن موانع و نیز ارائه راهکارهای مناسب در این زمینه در همه کشورهای در حال توسعه دارای اقتصاد تک محصولی، ضرورتی اجتناب ناپذیر می یابد رهایی از اقتصاد تک محصولی و ایجاد تنوع در اقلام صادرات و به طور اخص توسعه صادرات فرآورده های غیر نفتی از ضرورت های خاص جمهوری اسلامی ایران می باشد. با ایجاد تنوع در درآمدهای ارزی و افزایش مستمر سهم صادرات غیرنفتی از درآمد مذکور، نه تنها موضع کشور در توسعه صادرات غیرنفتی تقویت می گردد بلکه به سبب اینکه فروش نفت در آن حالت تنها مجرای درآمدی کشور نیست، در صادرات و فروش نفت نیز موضع مستحکم تری می یابد، ضمن اینکه توسعه صادرات، بی تردید دارای اهمیتی استراتژیک برای اقتصاد کشور می باشد. در سالهای اخیر بررسی روند صادرات غیرنفتی نشان می دهد که سالانه از محل صادرات صنایع دستی و فرش، بیش از نیم میلیارد دلار ارز عاید کشور شده است. این درحالی است که آمارهای رسمی تجارت جهانی صنایع دستی بالغ بر چهار میلیارد دلار بوده است. از نظر میزان اشتغال در صنایع دستی، ایران پس از چین و هند، رتبه ی سوم جهانی را دارد. همچنین کشور ما از نظر تنوع رشته های صنایع دستی، که حدود ۱۵۰ نوع آن شناسایی شده است، رتبه ی نخست و از نظر حجم تولیدات صنایع دستی مقام سوم جهان را دارا است، اما از نظر میزان صادرات در رتبه ی بسیار پایین قرار دارد (۱۰). بالاترین میزان صادرات سالانه صنایع دستی کشور به استان اصفهان اختصاص دارد. صادرات محصولات صنایع دستی سهمی بیشتر از ۱/۴ ارزش دلاری از کل صادرات غیر نفتی این استان را در بر می گیرد. در بعضی از سالها صادرات این کالاها افزایش چشمگیری داشته است. در سال ۱۳۹۰ سهم صادرات صنایع دستی از صادرات غیر نفتی در استان اصفهان به ۴۶ درصد رسیده است. البته این افزایش در سهم در سال بعد کاهش داشته که حاکی از عدم دستیابی به صادرات پایدار در این بخش می باشد. نوسانات و آشفتگی در صادرات صنایع دستی، نشأت گرفته از فقدان برنامه ریزی کلان و بلندمدت در صادرات این محصولات است و بازگو کننده وجود مشکلات و موانع بر سر راه صادرات این محصولات می باشد.

جدول ۴- صادرات کالاهای صنایع دستی استان اصفهان (۱۱)

درصد صادرات صنایع دستی به کل صادرات استان اصفهان		آمار صادرات کالاهای صنایع دستی		آمار صادرات غیرنفتی کل استان		
ارزش دلاری	وزن (کیلوگرم)	ارزش دلاری	وزن (کیلوگرم)	ارزش دلاری	وزن (کیلوگرم)	سال
۲۳,۸۹٪	۰,۳۱٪	167885819	279026	702651811	898924681	۱۳۸۸
۲۷,۸۲٪	۰,۳۵٪	240389151	332062	864026547	929909809	۱۳۸۹
۴۶,۶۸٪	۰,۶۶٪	710627253	603828	1522277333	902304229	۱۳۹۰
۲۵,۸۶٪	۰,۲۲٪	413200241	308104	1597815097	1/387017485	۱۳۹۱

البته آمار صادرات بیان شده در جدول ۴ میزان واقعی صادرات صنایع دستی را نشان نمی‌دهد چرا که به همراه بردن صنایع دستی توسط مسافر به خارج از کشور، همچنین فروش این محصولات به گردشگران خارجی و خروج آن از کشور و ارسال صنایع دستی از طریق پست در آمار رسمی صادرات صنایع دستی لحاظ نمی‌شود؛ در صورتی که حجم قابل توجهی از صادرات این گونه از محصولات را به خود اختصاص داده است.

۳-۱- تقویت و ایجاد بازار صنایع دستی

صنایع دستی برای حضور بین‌المللی نیاز به حمایت دولت دارد و سالیان سال بودن حمایت حکومت‌ها و فقط با تکیه بر تمدن کهن ایران رشد و ادامه مسیر داده است اما تحول در این رشته زمانی صورت می‌گیرد که بتوانیم بازاری مناسب برای فروش آنها ایجاد کنیم. به طور کلی سه نوع بازار برای کالاهای صنایع دستی وجود دارد: بازار محلی و ملی، بازار توریستی و بازار صادرات (۱۲). راهکارهای مختلفی در زمینه تقویت و ایجاد بازارهایی برای ترویج و بسط و توسعه صنایع دستی و در کنار آن فروش محصولات صنایع دستی وجود دارد که این راهکارها می‌تواند به تقویت، توسعه، بازاریابی و تبلیغ صنایع دستی بیانجامد. شرکت در نمایشگاه‌های مختلف داخلی و خارجی جهت معرفی و فروش محصولات مختلف صنایع دستی، یکی از ابزارهای مهم برای توسعه صنعت صنایع دستی محسوب می‌شود. در جدول ۵ تعداد نمایشگاه‌هایی که هنرمندان استان اصفهان جهت عرضه و معرفی و فروش محصولات خود شرکت داشته‌اند، در سه بخش شامل نمایشگاه‌های برپا شده در سطح استان، نمایشگاه‌های ایجاد شده در سطح کشور و نمایشگاه‌های خارجی نشان داده شده است. همانطور که از آمار جدول زیر پیداست؛ تعداد نمایشگاه‌های خارجی بسیار کم است. دلیل اصلی آن است که سازمان صنایع دستی و گردشگری تنها هزینه برپایی غرفه‌های نمایشگاه‌ها را بر عهده می‌گیرد و هزینه‌های سفر هنرمندان به خارج از کشور بر عهده خود هنرمندان است. با توجه به بالا بودن نرخ ارز در سالهای اخیر، هنرمندان و تولیدکنندگان توان مالی کافی برای شرکت در نمایشگاه‌ها بین‌المللی و خارجی را ندارند.

جدول ۵- تعداد نمایشگاه‌های خارجی و داخلی صنایع دستی (۷)

سال	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱
استانی	۱	۳۲	۳۶	۲۳
کشوری	۵۰	۲۴	۲۶	۳۶
خارجی	۳	۷	۶	۲

در ضمن به دلیل مشکلاتی که در بازاریابی وجود دارد، هنوز صنایع دستی در ایران مطابق ذوق و پسند بازار خارجی طراحی، تولید، بسته بندی و عرضه نشده است. در مقابل اطلاعاتی که از بازار خارجی به دست آمده، هنوز به تولید کننده منتقل نشده است. سیستم تولید صنایع دستی در ایران یک سیستم سفارش پذیر نیست. واحدهای کوچک و پراکنده صنایع دستی قادر به شناسایی نیازهای بازار و انتقال آن به سیستم تولید نیستند. در تولید صنایع دستی خلاقیت‌های فردی تاثیر دارد و این ذوق و خلاقیت‌ها در مقابل سفارشات خارجی مقاومت می‌کند. به دلیل وجود نظام سنتی که در تولید صنایع دستی وجود دارد تا کنون روی روند مستمر تولید برای بازار موفقیتی به دست نیامده است. اگر تولید صنایع دستی به همان شیوه سنتی که از گذشته تا کنون ادامه داشته است، صورت گیرد، در بازار خارجی فروش چندان موفق نخواهد داشت.

لازم به ذکر است در ایران به دلیل پراکندگی و تعدد دست‌اندرکاران صنایع در امر تولید و صادرات، حرکت منسجم و سازمان یافته‌ای در بازار یابی از سوی بخش خصوصی انجام نمی‌شود. کسانی که در این زمینه به تبلیغات جهانی پرداخته‌اند، بخش عمده‌ای از هزینه‌ها را صرف تبلیغ فرش یا محصول می‌کنند و بخش کمی از این هزینه‌ها به معرفی نام تجاری اشخاص باز می‌گردد، لذا افراد انگیزه چندانی برای تبلیغات ندارند. اما برخی از کشورها تبلیغ را به صورت متمرکز انجام می‌دهند، به نحوی که در کل برای محصول آنها تبلیغ می‌شود و در این بین صادر کننده یا تولید کننده مطمئن است که در مقابل هزینه‌ای که انجام می‌دهد، نتیجه آن عاید خودش می‌شود. پس می‌توان از طریق اتحادیه‌های صادراتی یا مرکز توسعه صادرات به صورت متمرکز به بحث بازاریابی و تبلیغات پرداخت.

۳- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

صنایع دستی، به عنوان صنعتی مستقل و بومی، شاخصترین هنر کاربردی، ریشه‌های عمیق و استوار در فرهنگ غنی و باورهای ایران اسلامی دارد. در حال حاضر ایران یکی از سه قطب مهم جهان در زمینه هنر صنایع دستی محسوب می‌شود. با توجه به جایگاه بالای استان اصفهان در تولید صنایع دستی در این مطالعه به بررسی صنعت صنایع دستی در این استان به عنوان محرک اقتصادی کشور پرداخته شده است. نقش صنایع دستی در اقتصاد عبارت است از: کمک به توسعه اقتصادی، ایجاد شغل، سرمایه‌گذاری اندک و بهره‌وری بالا. صنایع دستی، برخلاف صنایع ماشینی، دارای خصوصیات چگون ارزش افزوده بالا، کارآفرینی گسترده، دسترسی آسان به مواد اولیه ارزان و ابزار تولیدی ساده، ابتدایی و بومی، بی‌نیازی از تکنولوژی جدید، مواد اولیه و ابزار تولیدی وارداتی و در نتیجه عدم نیاز به ارز است، که موجب افزایش تولید ملی، توسعه صادرات، تأمین تعادل اجتماعی، تأمین اشتغال و تعادل بخشی بازار کار، متنوع‌سازی فعالیتهای اقتصادی خانوار و ازدیاد روشهای کسب درآمد خانوار، توسعه توریسم و مبادلات فرهنگی، ایجاد و توسعه فعالیتهای وابسته و افزایش سطح مشارکت زنان در اقتصاد، جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها و در نتیجه کاهش تعداد بیکاران جوامع شهری می‌گردد و به سبب اینکه بیشتر کاربر است تا

سرمایه‌بر، در مقایسه با تولیدات صنعتی می‌توان با سرمایه‌گذاری اندکی به تولید پرداخت. با توجه به بالا بودن هزینه اشتغال در بخشهای دیگر اقتصادی، توسعه و سرمایه‌گذاری روی صنایع دستی یکی از راههای کم هزینه و مناسب برای ایجاد اشتغال در استان می‌باشد. با توجه به اینکه تولید صنایع دستی متکی به منابع داخلی است و بیش از ۸۰ درصد عوامل تولید در داخل کشور وجود دارد، هرگونه افزایشی در میزان تولید و فروش این محصولات سبب افزایش تولید ناخالص ملی خواهد شد. همچنین صادرات محصولات صنایع دستی می‌تواند جانشین مناسبی برای صادرات محصولات نفتی شده و در نتیجه سبب رشد و شکوفایی در تولید ناخالص ملی گردد. در برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور، خصوصا برنامه‌های سوم و چهارم، صادرات به عنوان یک عنصر موثر و کلیدی در توسعه اقتصادی محسوب شده و بر آمادگی زیرساخت‌ها جهت به‌کارگیری استراتژی‌های صادراتی تاکید گردیده است. توسعه صادرات صنایع دستی و ورود صحیح به بازارهای جهانی، همچنین حفظ شرایط و ماندگاری در آن حاصل نمی‌شود مگر با ایجاد یک راهبرد مشخص و پایدار صادراتی که به صورت قانونی غیرقابل تغییر در آمده و هر کدام از دستگاه‌های اجرایی مرتبط با امر صادرات صنایع دستی و همچنین اتحادیه‌ها و تشکل‌های صادراتی صنایع دستی و سازمان‌های خدمات‌رسانی تجاری از قبیل بانک‌ها، بیمه، حمل‌ونقل و ... به وظایف خود به خوبی عمل نمایند و در جامعه نیز آمادگی فرهنگی تولید بهترین کالا برای صادرات صنایع دستی به وجود آید. از عمده ترین تنگناها و محدودیت‌ها در این بخش می‌توان به شناخت نداشتن کافی و مناسب از بازارهای داخلی و جهانی (بازار هدف) و سلايق مشتریان، توجه نکردن به سطح کیفی تولید و نوآوری در محصولات تولیدی، عدم تبلیغات و بازاریابی داخلی و خارجی اشاره کرد. امروزه دنیا به این صورت حرکت می‌کند که قبل از تولید کالا و یا همراه با تولید کالا، بازار هدف آن را بسازد یا شناسایی کند و تولید را با توجه به آن بازار هدف انجام دهد.

توجه بیشتر به این بخش و رفع موانع و مشکلات بیان شده می‌تواند سبب رشد و توسعه اقتصادی گردد. بنابراین به منظور توسعه، تقویت و هم‌افزایی هرچه بیشتر کارکرد این رکن مهم اقتصادی در فرآیند توسعه ملی، راهکارها و پیشنهادات زیر ارائه شده است.

پیشنهاد به تولیدکنندگان:

- علاوه بر رشته‌هایی که به طور مستقیم با صنایع دستی ارتباط دارند، رشته‌های دیگری وجود دارند که می‌توانند به تولید صنایع دستی خدمت‌ارایه دهند. از جمله رشته طراحی صنعتی که می‌تواند به طراحی محصول و طراحی بسته‌بندی به عرضه‌ی بهتر صنایع دستی در بازارهای جهانی کمک شایانی کند.
- استفاده از طراحی و خلاقیت در تولید کالاها و جلوگیری از یکنواخت شدن طرح محصولات در ذهن مشتریان.
- ایجاد ارتباط با صادرکنندگان برای آگاهی از نیازها و سلیقه مشتریان خارجی برای تولید محصولاتی مناسب با سلیقه آنها.
- افزایش همکاری میان تولیدکنندگان برای تبادل اطلاعات و تجربیات کاری و آموزش نیروی انسانی.

پیشنهاد به دولت:

- توسعه و تقویت صنعت گردشگری به منظور نمایش و عرضه صنایع دستی.
- اعطای تسهیلات ویژه به سرمایه‌گذاران در جهت ایجاد و توسعه واحدهای صنایع دستی.

- ارائه تسهیلات برای موسساتی که با تعاونیها در ارتباط هستند، از جمله موسسات آموزشی، بازاریابی، طراحی و ... به منظور افزایش توانایی تعاونیها و رفع مشکلات آنها.
- ایجاد و توسعه رشته های صنایع دستی و توسعه از طریق آموزشهای رسمی و غیر رسمی.
- بهره گیری از کشورهای پیشرو در زمینه توسعه گردشگری.
- ایجاد و تقویت تعاونیهای صادرکنندگان صنایع دستی که این اتحادیه می تواند متشکل از فارغ التحصیلان، کارشناسان و تولیدکنندگان این گونه محصولات باشد.
- ایجاد و توسعه سازمانهای منایب نظیر تشکیل تعاونی ها برای سازماندهی واحدهای کوچک و متوسط.

پیشنهاد به صادرکنندگان:

- شرکت در نمایشگاههای صنایع دستی داخلی و بین المللی
- آگاه ساختن و انتقال اطلاعات به مشتری در مورد ویژگیهای هنری یک محصول مناسب و تفاوت آنها با کالاهای مشابه و تقلبی.
- توسعه و ترویج تجارت الکترونیک، طوری که همواره به صادرات این گونه صنایع به عنوان یک اصل نگریسته شود و از طریق تجارت الکترونیک و ایجاد سایتهای اینترنتی، سعی در معرفی و ترویج این قبیل صنایع شود.
- تقویت و گسترش شبکه های بازاریابی صنایع دستی به منظور افزایش مصرف داخلی در جنبه های تزئینی و کاربردی.
- استفاده از مارک مشخص، ارائه خدمات پس از فروش و ضمانت کالاها برای خریداران خارجی.

منابع

- ۱- فنایی زهرا، سیری در صنایع دستی ایران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی دانشگاه آزاد نجف آباد، ۱۳۸۷.
- ۲- پریشان، مجید، امیر عضدی. طوبی، مهدی. داوود، صنایع دستی و نقش آن در فرآیند توسعه ملی با تاکید بر توسعه اقتصادی، اولین همایش ملی توسعه فعالیت های اقتصادی، دانشگاه پیام نور مرکز تبریز، ۲۱ دی ۱۳۹۱.
- ۳- خراسانی زاده فرنوش، مهرابی زهرا، نقش صنایع دستی اصفهان در توسعه ی اقتصاد گردشگری ایران، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین، ۱۷ اسفند ۱۳۹۱.
- ۴- اذانی. مهری، مومن زاده. فرزانه، توسعه فناوری اطلاعات و گردشگری هوشمند با تاکید بر صنایع دستی شهر اصفهان، همایش مدیریت و توسعه گردشگری، چالشها و راهکارها، دانشگاه صنعتی شریف، مهرماه ۱۳۹۰.
- ۵- آراسته. محمدعلی، اسماعیلی. لیلا حاجی، هانی. سید حسن و برهانی فرد. زینب، نقش گردشگری مجازی در صادرات صنایع دستی ایران، ششمین کنفرانس بین المللی مدیریت فناوری اطلاعات و ارتباطات، مرکز همایش های بین المللی رازی، ۵ اسفند ۱۳۸۸.
- ۶- هاتفی، هنرهای سنتی و صنایع دستی، محور توسعه فرهنگی و صادرات، کتاب ماه علوم اجتماعی، بهمن ماه ۱۳۸۸، شماره ۲۳-۲۷.
- ۷- معاونت صنایع دستی استان اصفهان.

- ۸- رستمی. مصطفی، بررسی وضعیت اشتغال زنان استان مازندران در بخش صنایع دستی منطقه‌ی شاخص: شهرستان ساری، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی و اجتماعی، سال چهارم، شماره سیزدهم، سال ۱۳۸۳.
- ۹- اداره گمرک استان اصفهان.

- 10- McKercher. Bob, Tourism as a Catalyst for Crafts: Pros and Cons, 2006.
- 11- O'Connor. David, Handicrafts and Their Linkage with Tourism Artisans Are Also Your Treasures, 2006.
- 12- Redzuan. Marof, Aref. Fariborz, Constraints and potentials of handicraft industry in underdeveloped region of Malaysia, 2011.